

Naar een psychologie van ouderschap

Word kinders jou toevertrou
het jy niks anders nodig om jou
na behore nederig te hou...

Elisabeth Eybers (1955)
'Nuweling'

It is rather fortunate for the child
that the mother's love is not in-
exhaustable.

Kestenberg (1952)

Over hoeveel jaren nadato nadaden
Zal hij een onzelieveheersbaasje
Een zindelijk sieraad zijn in de
wereld?

Lucebert (1968)
'Hoop op Iwosyg'

Alice van der Pas

Naar een psychologie van ouderschap

Handboek Methodische Ouderbegeleiding 2

u i t g e v e r i j
SWP

Eerste druk 1996 tot en met derde druk 2003 (Ad. Donker, ISBN 90 6100 423 3)
Vierde herziene druk 2006
Vijfde gecorrigeerde druk 2009
Zesde druk 2011
Zevende druk 2012
Achtste druk 2015
Negende druk 2016
Tiende druk 2018
Elfde druk 2020

Naar een psychologie van ouderschap
Handboek Methodische Ouderbegeleiding 2
Alice van der Pas

ISBN 978 90 6665 781 6
NUR 740

© 2006-2020 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met Uitgeverij SWP voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen door een onderwijsinstelling van een gedeelte uit deze uitgave, in papieren vorm of digitaal, (bijvoorbeeld voor plaatsing ervan op uw digitale leeromgeving of in een reader) kunt u zich richten tot: Stichting UvO, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, Tel. 023-8700212, www.stichting-uvo.nl UvO@cedar.nl.

Inhoud

Inleiding, korte inhoud en dankbetuigingen	7
Verantwoording van wijzigingen bij de vierde druk	15
Proloog: Ouderschap	17
Deel I – De dagelijkse praktijk van ouderschap	25
1 Basisvaardigheden	27
2 Timen & doseren	57
3 Emoties, en hoe ouders ze hanteren	75
Deel II – ‘Bufferprocessen’ ter bescherming van de ouderlijke werkvloer	105
4 Taakverdeling rond ouderschap	107
5 Taakverdeling binnen ouderschap	123
6 Een metapositie	147
7 Intrapsychische groei van ouderschap	161
Deel III – Omstandigheden en hun invloed op ouderschap	181
8 ‘Omstandigheden’: determinanten – of krachten in een synergetisch proces?	183
9 Omstandigheden op verschillende niveaus	193
Epiloog: Naar een verklaring van ouderschapsproblematiek	211
Geraadpleegde literatuur	213
Register van begrippen en namen	227
Over de auteur	235
Overzicht Handboek Methodische Ouderbegeleiding	237

Inleiding, korte inhoud en dankbetuigingen

Zoals ontwikkelingspsychologie beschrijft hoe kinderen groot worden, zo moet een psychologie van ouderschap beschrijven hoe ouders ervoor zorgen *dat* een kind groot wordt en hoe ouderschap groeit. Huis, tuin en keuken vormen de arena waar ouders het grootbrengen beoefenen – met vallen en opstaan, met voldoening en ergernis, en God zegene de greep. Ik zeg ‘grootbrengen’ en niet ‘opvoeden’. De bewust-vormende, beredeneerde aspecten die vaak met ‘*opvoederschap*’ worden geassocieerd, zijn – naast het vele niet-bewuste, het gewone en als vanzelfsprekende wat ouders doen – slechts één aspect van het hoofdonderwerp van dit boek: ‘ouderschap’.

In de Inleiding formuleer ik eerst het doel van dit boek en licht ik toe waarom ouderschap afzonderlijke studie behoeft. Dan volgt een korte verhandeling over hoe de gepresenteerde concepten zich verhouden tot de praktijk van ouderschap. Ten slotte een samenvatting van de inhoud, en dankbetuigingen voor degenen die behulpzaam zijn geweest bij denken en schrijven.

Inleiding

Studies over ouderschap

Ouderschap is de meest wijdverbreide en universele, en vaak de langst durende ervaring van volwassenen. Toch is ouderschap als zodanig weinig bestudeerd. Misschien omdat we denken wel te weten hoe het ‘werkt’? We hebben het als kind immers zelf ervaren en velen zijn zelf ouder. Het is zo’n vertrouwd fenomeen.

En toch: “Hoewel opvoedingsprocessen reeds geruime tijd bestudeerd worden, is de belangstelling van onderzoekers daarbij traditioneel meer uitgegaan naar de consequenties van ouderlijk handelen dan naar antecedenten of determinanten daarvan” (De Brock, 1994). Het onderzoek betrof vooral het effect van problematisch ouderlijk gedrag op de ontwikkeling van het kind, en meer recent het samenspel *tussen* ouder en kind. Wapner (1993) constateert hetzelfde: “Beduidend minder onderzoek heeft als focus de aard en het verloop van de ouderlijke ontwikkeling op zich.” In zijn overzicht van studies op dat terrein onderscheidt hij vier groepen.

- Studies die de effecten beschrijven van ouderschap op de persoon van de ouder en zijn partnerrelatie.
- Studies die ouderschap onderverdelen in fases, die min of meer parallel en complementair aan de ontwikkeling van het kind verlopen.
- Studies die persoonlijkheidsfactoren van de ouders en omstandigheden in kaart brengen die mede bepalen of ouderschap slaagt.
- Studies die zich richten op algemene of overgeleverde ideeën die ouders hebben over de ontwikkeling van een kind.

Het gros van de studies over ouderschap vertoont weinig onderlinge samenhang, en het meeste onderzoek is grofmazig. De eerste drie categorieën van Wapner bewegen zich als het ware *om het onderwerp heen*. Alleen de laatste richt zich direct op ouderschap. Wat echter ontbreekt zijn analyses van de fijnere mechanica van opvoeden, van de bijna ongelimiteerde variaties in het repertoire van oudergedrag, en van het samenspel met wat er emotioneel en cognitief in ouders omgaat.

Wanneer en waarom en hoe precies leren ouders een kind om zelf te eten? Met mes en vork of met de vingers? Wie van de ouders bepaalt dat? Welke gevoelens ervaart de ouder bij dat lange kliederproces en wat voor normen en noties komen daar bij kijken? Waar komen die vandaan? Waarom en hoe houden ouders het vol?

In dit boek zoek ik naar een raamwerk dat alle ouderfunctioneren omvat, gedrag, cognities en emoties, en variërend van wat Winnicott (1965) zo bedrieglijk eenvoudig ‘goed genoeg’ noemde tot problematisch of stagnerend ouderschap. Het raamwerk wil een verklaringsmodel zijn en heeft als doel om zowel ouderlijke ontsporingen als de correctie daarvan denkbaar en bespreekbaar te maken. Ik heb me laten leiden door mijn dertig jaar ervaring als ouderbegeleider en door steeds meer zicht op hoe onzorgvuldig er in praktijk, research en literatuur wordt omgegaan met ouderschapsproblematiek. Uit mijn ervaringskennis heb ik de concepten en hypotheses geabstraheerd die ik al doende had ontwikkeld, en ze gecombineerd tot een denkmodel dat relevant moet zijn voor de praktijk. Het schetst een psychologie van ‘gewoon’ ouderschap. Die is nodig om ook ‘ongewoon’ ouderschap te kunnen exploreren en begrijpen.

De verrijkende blikvernaauwing van de zoomlens

Het kind dat in ons aller denken – ook van de ouder – uiteraard vooraan staat, verschuift in dit boek, tijdelijk, naar de achtergrond. *En* ouder, *en* kind even scherp zien vanuit dezelfde optiek is niet mogelijk. Het kind wordt daarom, tijdelijk en theoretisch, een ‘omstandigheid’ die de groei van ouderschap positief of negatief beïnvloedt. Er wordt ingezoomd op het perspectief van de ouder *achter* het kind. Kiezen voor deze exclusieve focus is als een vernauwing van het blikveld. Het is ook een ‘Gestaltswitch’: voorgrond wordt achtergrond, en

achtergrond wordt voorgrond. Het is de 'switch' die elke ouderbegeleider dagelijks maakt en die de crux vormt van denken over ouderschap.

Eén detail uit het grootbeeld van de ouder-kindcontext zo naar voren halen, *lijkt* in te gaan tegen bijvoorbeeld de systeemoptiek en tegen de bevinding van de infantpsychiatrie dat de 'competente baby' de ouder-kindinteractie stuurt. Het kind even buiten beeld houden gaat ook in tegen het appel dat het kind op ons doet, juist als er sprake is van incompetent ouderschap.

Exclusief focussen op ouderschap schept echter ruimte voor nieuwe hypotheses en alternatieve oorzakelijkheidsverbanden – ofwel voor zorgvuldig en genuanceerd kijken naar ouders. Het zet tussen haakjes wat we gewoon zijn als hoofdonderwerp te behandelen, en het organiseert accenten daar waar we niet gewend waren ze te leggen. Het boek is dan ook geschreven en opgebouwd met de blik stelselmatig gericht op ouderschap in deze engere zin, en alsof die blik de enige is. Het is een reductionisme dat echter op zijn beurt de reductionismen van andere hypotheses, en van bijvoorbeeld de 'determinants of parenting' (Belsky, 1984), wil corrigeren. Het gaat daar echter niet tegenin; het voegt er iets aan toe.

De cliënt die mij sterk bewust maakte van de optische omkering die ik bedoel was een jonge, alleenstaande moeder met een dochter van acht maanden. De moeder liep nu en dan, op crisismomenten, de RIAGG-Jeugdafdeling binnen voor een paar contacten. Zij zag dan letterlijk spoken: er gebeurden vreemde dingen, in mijn kamer en bij haar thuis. Haar vraag was altijd of het met het kind nog wel goed ging. Wanneer ik alle onzekerheden met haar samen, en soms met hulp van onze kinderarts, had doorgenomen en we weer hadden geconstateerd dat moeder aan het dochttertje al méér goede zorg had gegeven dan ze zelf ooit had ontvangen, kwamen zijzelf en haar huis tot rust. Ze kon weer goed genoeg verder ouderen.

Mijn interpunctie van de situatie was als volgt:

moeder over- vraagt door eisen van ouderschap	→	ze twijfelt aan haar capaciteiten als moeder	→	angst voor falen overweldigt haar en decompensatie dreigt	→	zij zoekt een hulp-ego om veilig te kunnen moederen	→	met geleend vertrouwen kan ze weer voort
--	---	---	---	--	---	--	---	---

Toen zij zich eens tijdens mijn vakantie aanmeldde, werd zij ontvangen door een meer psychiatrisch georiënteerde collega. Deze verwees haar door naar een sociaal-psychiater. Moeder kwam niet terug: "Ik ben niet gek!"

De interpunctie van mijn collega was als volgt:

moeder decom- penseert	→	gezien haar jeugd kan het niet anders	→	zij <i>moet</i> te- kortschieten als moeder	→	maakt kind gek?	→	eerst haar symptoom behandelen	→	naar psychiater! Kind uit huis?
------------------------------	---	---	---	---	---	-----------------------	---	--------------------------------------	---	--

Zijn oog viel op de psychiatrische problematiek en hij maakte zich zorgen om het kind; *mijn* oog viel op de ouderschapsproblematiek, en bij deze vrouw met haar zwakke psyche zag ik de stress van het moederschap als ‘trigger’ van de waanverschijnselen. Wat hij als oorzaak zag, zag ik als gevolg. Niet moeder maakte het kind gek; de eisen die het grootbrengen van een kind aan moeder stelde, maakten moeder gek. Mijn hypothese, een spiegelbeeld van de zijne, leidde tot herstel van ouderschap. Zijn hypothese zette het ouder-functioneren méér onder druk.

Studie van ouderschap voegt een andere werkelijkheid toe, en die werkelijkheid gaat in tegen onze natuurlijke impuls om éérs het kind een zuurstofmasker op te zetten en dan pas de ouders. Twee overtuigingen zijn nodig om die impuls te overwinnen: dat het begrijpen en daardoor kunnen helpen van ouders waardevoller is voor kinderen dan welke andersoortige hulp ook; en dat ouderschap een taak is die elke persoon anders ‘raakt’, en die daarom als zodanig en afzonderlijk moet worden geanalyseerd.

Van praktijk naar theorie, en terug

Het object van studie is een activiteit die door miljarden mannen en vrouwen onder de meest uiteenlopende omstandigheden wordt beoefend en die doorgaans vele jaren van hun leven bestrijkt. Om de patronen te beschrijven die vele vormen van ouderschap verbinden, al is het maar die van de enkele miljoenen ouders in Nederland, moet het bos goed worden onderscheiden van de bomen. Dit boek biedt dus, al beschrijvend, een wijze van systematisch denken over ouderschap die uitstijgt boven de dagelijkse praktijk van ouders A. en B. die zich aanmeldde omdat hun dochter zo brutaal of verlegen is. Van de verzameling concrete, observeerbare feiten in de gezinnen A. tot en met Z. wordt overgestapt naar patronen die het ouderschap van grote groepen ouders lijken te verbinden. Op grond daarvan worden concepten en theoretische constructies geformuleerd om die patronen te kunnen verklaren en met een meer universele geldigheid. Dat wil zeggen: er moeten hypothesen aan kunnen worden ontleend die a) verklaren waarom de ouders C. problemen hebben met hun zoon D., en die b) hun ouderbegeleider de weg wijzen naar een oplossing.

Ik beschrijf ouderschap in termen die handzaam zijn voor wie met ouders werkt. Als ik bijvoorbeeld liefde en affectie niet reken tot de basale oudervaardigheden, bedoel ik niet dat ouders wat mij betreft niet van hun kinderen hoeven houden of dat dit boek alleen over gedragsmatige vaardigheden gaat. ‘Liefde’ en ‘affectie’ plaats ik echter bij het scala van ouderlijke emoties waartoe ook gekwetstheid en moedeloosheid behoren, en dat wordt *opgeroepen door* het beoefenen van basale vaardigheden zoals verzorging en eisen stellen. De enige reden waarom affectieve kwaliteiten van ouders die plaats krijgen in mijn schema is, dat emoties voor de ouderbegeleider niet altijd werkbaar zijn.

Als er liefde is voor het kind, dan hoeft de ouderbegeleider het daar niet over te hebben; is er alleen nog gekwetste afwijzing, dan kan hij daar niet direct iets aan veranderen. Hij kan die emotie wél respecteren, en proberen de oudervaardigheden die ik centraal stel te versterken en zo bewerkstelligen dat het ouderschap in andere opzichten functioneel is; en hij hoopt van ganser harte dat gevoelens van liefde dan ontstaan of terugkeren.

Behalve handzame termen introduceer ik een definitie van ‘ouder’, en construeer zoals de ‘ouderlijke meta-positie’ en ‘groeivoorwaarden’. Het zijn ‘denkmaaksels’, om met Kok (1990) te spreken. Ze bestaan niet. Ze geven wel houvast bij het denken over ouderschap.

Goed genoeg en gemiddeld ouderschap

In 1945 propageerde Benjamin Spock in de eerste uitgave van zijn wereldwijd verspreide boek voor ouders dat moeders borstvoeding zouden geven op momenten dat het kind erom vroeg. Miljoenen exemplaren later, in 1957, voegde hij een paragraaf toe over “misunderstandings about self-demand”. Hij raadde ouders aan om toch ook maar naar het eigen gezonde verstand te luisteren. Spock’s pendant in ons land, Fiedeldij Dop, had in zijn voorwoord bij de eerste Nederlandse druk van ‘Spock’, in 1950, het volgende toegevoegd over de timing van borstvoeding: “Ergens tussen het systeem om het kind alleen aan de borst te nemen wanneer het huilt en de mening, dat het nut heeft streng vast te houden aan de uren 7,10,1,4,7,10 en het vooral ‘s nachts te laten schreeuwen, ligt de beste oplossing voor uw baby.”

Fiedeldij Dop maakte ruimte voor een grote variatie aan mogelijkheden voor ‘goed genoeg’ ouderschap. Gemiddeld ouderschap bestaat nu eenmaal niet. Niet weinig kinderen met ziektes of handicaps vereisen van gewone grote mensen superouderschap. En soms zijn de omstandigheden waaronder ouders hun kinderen grootbrengen dermate belastend dat niemand het ze zou verbeteren, hoe pover ze ook lijken te functioneren. Bij intelligentie gaan we uit van een algemeen gemiddelde, maar er is geen normaalverdeling à la Gauss voor ouderschap. De situatie bepaalt wat ‘gemiddeld’ is en welke deviatie daarvan nog geldt als ‘goed genoeg’.

Niet zelden gebruikt men het kind als meetlat voor de kwaliteit van ouderschap. Wanneer het kind goed/niet goed functioneert, dan is de kwaliteit van het ouderschap dus goed/niet goed. Gestandaardiseerd is die lat geenszins, en het gebruik ervan suggereert het bestaan van wel erg eenvoudige oorzakelijke verbanden tussen het gedrag van ouders en van kinderen. Bij kritisch onderzoek blijken dergelijke oorzakelijke verbanden, als ze al bestaan, dan ook complexer te zijn dan men ooit gedacht had.

Ouderschap wordt in dit boek niet voorgesteld als per se iets moois. Mijn analyse van ouderschap geeft geen normen of idealen aan, classificeert niet en formuleert geen wetten. Ik weet niet wat ‘goed genoeg’ is. Mijn denkmodel is ook

zeker niet ontworpen vanuit heimwee naar een verleden toen huwelijken heel bleven (??) en een jongen het timmeren of schoenlappen leerde van zijn vader. Niet aflatende nieuwsgierigheid naar wat er onder de motorkap zit en naar een antwoord op de vraag, bijvoorbeeld, hoe precies de ene stiefouder een dierbare extra-ouder wordt voor het kind en de andere een bron van stress, en hoe precies menige alleenstaande ouder een inspirerend voorbeeld van zelfredzaamheid is terwijl (waardoor precies?) menig gehuwde ouder wordt overweldigd door zijn taak – dat is mijn ‘norm’ geweest.

Structuur en korte inhoud van het boek

De gebruikte referentiekaders

Ouderschap speelt zich af op het snijvlak van werkelijkheden die vanuit verschillende, soms onderling ‘strijdige’ referentiekaders worden bestudeerd, maar zelden vanuit het perspectief van ouders zelf.

De praktijkgerichte referentiekaders waarin ik ben opgeleid waren het ‘social casework’, de Eriksoniaanse ontwikkelingspsychologie, de psychoanalyse en het systeemdenken, toefjes behaviorisme, en contextuele principes. Ze vormen het fundament onder het hier gepresenteerde verklaringsmodel, tezamen met een door de wisselingen van optiek, door samenwerking met teamgenoten van uiteenlopende theoretische komaf, en door het lezen van velerlei vakliteratuur ontwikkelde scepisis ten aanzien van welke parochie ook, de mijne niet uitgezonderd. Mijn belangrijkste referentiekader en ultieme toetssteen, echter, is de praktijk geweest: ouders die kritiek hebben of wegblijven en kinderen die toch uit huis moeten of de verkeerde kant op groeien. De onderwerpen waarover ik het al die jaren met al die ouders heb gehad, zijn de ruggengraat van het boek. Elk hoofdstuk gaat over één van die onderwerpen. Tezamen bieden ze een vocabularium voor denken en praten over ouderschap.

Opbouw en inhoud

De tien hoofdstukken zijn evenzoveel aanzetten tot theorievorming. En even belangrijk als de thema’s zelf die erin worden behandeld, is de wijze waarop ze hier ten opzichte van elkaar worden geordend. Daarin komt mijn visie tot uitdrukking dat het feitelijke gedrag van ouders de sleutelvariabele is bij het denken over ouderschapsproblematiek, en dat elk gesprek met ouders daarmee begint en eindigt.

In *de proloog* wordt een onvoorwaardelijk en tijdloos besef van verantwoordelijk-zijn genoemd als de essentie van ouderschap – als definitie van ‘ouder’. De toetssteen voor methodische ouderbegeleiding is het zicht houden op deze ethische norm die elke ouder zichzelf stelt.

De *eerste drie hoofdstukken* geven een beschrijving van ouderschap zoals zich dat dagelijks ‘op de werkvloer’ afspeelt. Ik onderscheid vijf basisvaardigheden die elke ouder toepast, en ontleed hoe ouders die afstellen op het kind. De ouder zelf, het kind en de omstandigheden veranderen continu, en talloze keuzemomenten en dilemma’s zijn het gevolg, maar het centrale thema van alle opvoeden is de geleidelijke overgang van ‘alles zelf doen’ naar ‘alles overlaten’, zowel bij even leren fietsen als bij het lange proces van leren omgaan met andere mensen. Ouderschapsgroei kan men dan ook zien als het aanleren van de basisgedragingen. In die visie verloopt de groei van ouderschap grotendeels los van de ontwikkeling van het kind. Het is een ander proces. De ouder ervaart daarbij een breed scala aan aangename en onaangename, en soms onverwacht sterke emoties. Doorgaans beschikken ouders over intrapsychische technieken om te voorkomen dat emoties interfereren met hun gedrag als ouder.

In de *hoofdstukken 4 tot en met 7* wordt het begrip ‘bufferprocessen’ (in eerdere drukken ‘centrale determinanten’) geïntroduceerd: bepaalde en specifieke processen die goed genoeg ouderschap mogelijk maken. Het zijn ‘omstandigheden’ van maatschappelijk/relatieve, mentaal/systemische en intrapsychische aard. De maatschappelijk/relatieve processen wijzen op de noodzaak tot verdeling van alle taken die ouderschap meebrengt: van faciliterend de kost verdienen, tot uitvoerend een rits helpen dicht doen. Het goed verdelen is niet slechts een zaak van de direct betrokken volwassenen, maar ook van hun omgeving en van de maatschappij als geheel. Die bepaalt namelijk in hoge mate hoe mannen en vrouwen als ouder geacht worden te functioneren – ook feitelijk functioneren – en of ze als ouder goed genoeg kunnen functioneren.

Hoe ouders onderling de taken verdelen, en omgaan met verschil van visie op hun kind of op het grootbrengen van kinderen, vormt een apart hoofdstuk.

De mentaal/systemische determinant is het vermogen van de ouder om behalve *naast* ook *boven* het kind te staan en boven zichzelf als ‘uitvoerende ouder’, en om zo een humane hiërarchie in stand te houden. Deze bovengeslikte positie noem ik de metapositie.

De intrapsychische determinant betreft het vermogen tot ouderschapsgroei: wat maakt dat de ene ouder telkens weer zijn egocentrische impulsen overwint ten behoeve van het kind, en de andere zo zelden? Om het antwoord te vinden, wordt ingegaan op een intrapsychisch proces dat door ouderschap in gang wordt gezet. Het concept ‘ouderschapsgroeivoorwaarden’ wordt geïntroduceerd ter verklaring van ouderschapsgroei die blijvend stagneert.

De *laatste drie hoofdstukken* beargumenteren mijn gebruik van het begrip ‘bufferprocessen’. Ze behandelen de vele omstandigheden die ouderschap beïnvloeden, en verdelen deze onder in risicofactoren en bufferprocessen. In beide categorieën bevinden zich omstandigheden op microniveau, die alleen gelden voor deze ouder; op exoniveau, die indirect het functioneren van een ouder beïnvloeden; op mesoniveau, die gelden voor de groepen waartoe deze ouder

behoort; en op macroniveau: die alle ouders van een land of volk kunnen beïnvloeden. Bij de omstandigheden op macroniveau spelen de theorieën en ideologieën die via media en deskundigen de huiskamer binnenkomen een cruciale rol. Het Nawoord behandelt nogmaals het denken over opvoeding vanuit het perspectief van ouders.

Over het notenapparaat

Om de tekst zo leesbaar mogelijk te houden, zijn veel literatuurverwijzingen verplaatst naar de eindnoten bij elk hoofdstuk. In de noten staan echter ook uitweidingen waarvan ik vermoed dat ze misschien niet elke lezer interesseren, toelichtingen op theoretisch discutabele punten, lange citaten die het betoog zouden storen, en anecdotische terzijdes. Verwijzingen naar andere delen van dit Handboek worden soms aangegeven met 'HMO' en twee cijfers: voor het betreffende deel en hoofdstuk.

Dankbetuigingen

De hierna genoemde vrienden, collega-ouderbegeleiders en andere deskundigen die als mee-lezer en/of redacteur hebben gefungeerd, zijn niet verantwoordelijk voor de inhoud van dit boek. Zij hebben wel een bijdrage van belang geleverd aan de relevantie en leesbaarheid ervan. Hun solidariteit met het project was een sterke steun in de rug en geen enkele van hun op- en aanmerkingen had ik willen missen.

Dat was eerst en vooral *Ann Colt*, mijn vriendin, tot 1995 hoofd van de Afdeling Jeugd van RIAGG Noordhage; en verder *Hester de Boer*, *Pierre van Brink*, *dr. Joop Hellendoorn*, *Mona Kal-van Alderwegen* en *Gerard Kal*, *Charlotte Kolff*, *Lidwien van der Pas*, *Pieter Remmerswaal*, *Anke Savenije*, *Marijke Smijntink*, *Els Willems*, *Lidy Zandbelt*, en de *deelnemers aan de workshops 'Mee-denkers Gevraagd'* bij RINO Noord-Holland die concepten van hoofdstukken hebben bestudeerd en becommentarieerd.

Hartverwarmende en zeer genereuze crisisinterventie ondervond ik toen kort voor beëindiging van het schrijf-werk mijn laptop het begaf, met medeneming van enkele hoofdstukken en een deel van de literatuurlijst, en wel van: *Mieke Berger*, *Ria Davis*, *Jos Hansson*, *Judith Hoek* en *Karoline Oostwouder*. In tijd van nood leert men oude en nieuwe vrienden kennen.

Verantwoording van wijzigingen bij de vierde druk

Een boek na tien jaar herzien nodigt uit tot schrappen, en tot bezinning op de vraag of, en hoe, mijn denken over ouderschap inmiddels is veranderd.

Kan men echter een zoveelste druk wel wijzigen zonder de continuïteit met de eerste drukken te verliezen? Of *moet* er worden gewijzigd om de continuïteit met later verschenen delen van het Handboek te bewaren? Ik verantwoord hieronder kort wat ik heb veranderd. In grote lijnen leek het boek bij herlezing nauwelijks verouderd – behalve dat er niet één mobieltje in voorkomt, ook niet in de voorbeelden. Dat heb ik maar zo gelaten.

Geschrapt is bijna een derde van het te uitgebreide notenapparaat, vooral noten met een hoog ‘omgevallen boekenkast’-gehalte, en dus ook een deel van de literatuurlijst.

Geschrapt zijn drie cirkeldiagrammen. Ze waren niet mooi en niet helder, en ze spoorden niet met het schema in Deel 3.

Geschrapt zijn passages in de tekst over academische kwesties die inmiddels in Deel 3 van deze serie beter zijn uitgewerkt, of in mijn proefschrift. Aan het schema van Belsky betreffende oorzaken van opvoedproblemen, bijvoorbeeld, waren in de eerste druk twee pagina’s gewijd, nu enkele regels: de discussie daarover hoort in een beschrijvend boek als dit niet thuis.

De literatuur heb ik niet bijgewerkt, op een enkele verwijzing na.

Sinds 1996 zijn in Nederland een paar duizend pagina’s ouderbegeleidingsliteratuur verschenen – méér dan in alle jaren voordien dat ouders professioneel werden begeleid – en er is geen beginnen aan om die te verwerken in een bestaande tekst. In theoretisch opzicht wijkt het gros van die pagina’s trouwens niet af van de teneur van dit boek.

De opvoedkundige literatuur en de ontwikkelingspsychologische bewandelen nog grotendeels dezelfde paden als vóór 1996. Dat er nu meer interactioneel wordt gedacht en onderzocht, en meer in termen van wederkerigheid en ‘child effect’, neemt niet weg dat ook dit primair gebeurt vanuit het perspectief van het kind en met het oog op ‘child outcome’.

Naar de expliciet op ouderschap gerichte boeken van Harris, Hrdy en Hochschild, respectievelijk *The Nurture Assumption* (1998), *Mother Nature* (2000) en *The Time Bind* (1997), over de invloed van respectievelijk leeftijden, noten,

antropologisch-biologische factoren en tijdgebrek, op ouders en hun invloed op kinderen, verwijs ik niet: hun denktrant weerspreekt op geen enkele manier de inhoud van dit boek.

Het onderwerp ‘De genderfactor’, aanvankelijk hoofdstuk 10, is nu ondergebracht bij het hoofdstuk over taakverdeling rond ouderschap. Het concept ‘gender’ als zodanig bespreken valt buiten het bestek van dit boek en buiten mijn competentie. Voor de taakverdeling tussen ouders zijn maatschappelijk bepaalde opvattingen over zogenaamd ‘vrouwen’- en ‘mannengedrag’ echter elke dag van wezenlijk belang.

Een ingrijpend ogende verandering is dat in het tweede deel van dit boek de term ‘centrale determinanten’ is vervangen door ‘bufferprocessen’. Met opzet schrijf ik ‘ogend’, omdat de ingreep meer een kwestie is van terminologie dan van inhoud. Hij behelst geen breuk met mijn denken tot 1996; wel een scherpere uitwerking van het idee waarnaar ik ook toen op zoek was. In mijn proefschrift besprak ik de tekortkomingen van het begrip ‘centrale determinanten’ en introduceerde ik de term ‘moderator mechanisms’ – die inhoudelijk overeenkomt met het Nederlandse ‘buffermechanismen’. Pas bij het schrijven van Deel 3, dat in 2005 uitkwam, beschikte ik over voldoende materiaal om het nut van de term ‘buffer’ te verantwoorden en beargumenteren, als ook het procesmatige karakter daarvan. Het werden ‘bufferprocessen’ dus, en impliciet ging de eerste druk van dit boek al daarover.

Een epiloog is toegevoegd om het verband met Deel 3 van dit Handboek te verduidelijken.

Den Haag, april 2006
Alice van der Pas

Proloog: Ouderschap

Een mensenjong blijft in leven en ontwikkelt zich op voorwaarde dat het afhankelijk mag zijn. Het moet een aantal jaren blind kunnen varen op zorg en leiding van grotere mensen. Vertrouwen in anderen en in zichzelf krijgt het alleen dan als een of meer volwassenen bereid zijn om te functioneren als zijn ouders. Dat wil zeggen: om zich jarenlang en onvoorwaardelijk voor hem verantwoordelijk te voelen. Dat zijn grote woorden!

In de Inleiding tot dit Handboek, voorin Deel 1, heb ik 'ouders' gedefinieerd als: "al die grote mensen die, hoe jong of oud ook, alleen of groepsgewijs, zich onvoorwaardelijk en blijvend verantwoordelijk weten voor een kind, ongeacht of er sprake is van bloedverwantschap en of men de feitelijke zorg voor het kind heeft." Sommigen van die 'grote mensen', echter, zijn tieners; anderen zijn volgens de wet volwassen, maar in hun ontwikkeling lopen ze achter op het kind. Weer anderen hebben geen enkele, geen biologische, genetische of officieel erkende pleegband met het kind. Zijn zij toch ouders? En de ouder die zich jarenlang niet laat zien? In de Proloog ga ik in op het concept 'besef van verantwoordelijk-zijn' als de kern van ouderschap: de grootste gemene deler die "al die grote mensen" van mijn definitie verbindt en onder één noemer brengt – 'ouders'.

Het basisvertrouwen van ouders

"Ik wil dat jij je veilig voelt," was de allereerste gedachte van een moeder toen zij haar eerstgeborene zag: een meisje dat tijdens een maandenlange dienstreis van haar man was verwekt door een vroegere collega. Iedereen wist het: familie, vrienden, burens, en ook de man toen hij thuiskwam van zijn reis. Wat de moeder nodig had om haar voornemen waar te maken, was de moed om tegen de maatschappelijke klippen op ervoor zorg te dragen dat dit kind zich gewenst zou voelen; en, zoals elke andere ouder, de discipline om van nu af aan eigen wensen en impulsen steeds weer opzij te zetten, uit te stellen en bij te sturen. De volwassenheid die men aanwezig veronderstelt bij ouders moest zij, zoals de meeste ouders, eigenhandig, als stukjes van een nog niet eerder gelegde puzzel, bij elkaar sprokkelen. Hoe?

Zeker, veel ouders hebben zich tijdens de zwangerschap al verantwoordelijk gevoeld, zijn opgehouden met roken en hebben een crèche uitgezocht; en ook de pasgeborene zelf nodigt uit tot het nemen van verantwoordelijkheid: door zo evident afhankelijk te zijn en door dat meteen met een schreeuw kenbaar

te maken. Zelfs bij een driejarige roept de weerloosheid van een baby al beschermneigingen op.

“Voor de meeste volwassenen is de vraag ‘wat is de zin van het leven?’ automatisch beantwoord zodra ze een kind hebben. Hij wordt niet eens meer gesteld” (Gutmann, 1985). Als ouder neem je immers deel aan de schepping, óók al is er, zoals bij de niet-biologische ouder, geen sprake van “genetische onsterfelijkheid” (Morris, 1992). Een nieuw menselijk wezen krijgt gestalte en de ouder die mede de vorm en de kwaliteit daarvan bepaalt, laat een spoor na in de toekomst van de mensheid. Men heeft daar iets voor over.

Het kind dat wordt geboren is echter een ander kind dan het wezen dat de ouder had gefantaseerd tijdens de zwangerschap; soms héél anders. Het waar maken van voornemens tot verantwoordelijk-zijn gebeurt niet in het paradijs, maar tussen plakvingers, poepluiers, gedrein, en gevechten om autonomie. Het wordt bovendien gedaan door ongoddelijke wezens wier neiging tot voortplanting en nog wat reflexen hun nagenoeg enige *aangeboren* oudergedrag vormen. Al het overige moet werkendeweg worden veroverd. En de impuls tot bescherming van de zwakkere is onvoldoende om de jarenlange worsteling met het eindeloze en compromisloze van de oudertaak, met de dagelijkse onvrijheid die eraan inherent is en met de minder nobele impulsen die de beste ouder voelt, tot een goed genoeg einde te brengen.

“We bestuderen wel de wegen waarlangs een baby ertoe komt om basisvertrouwen te ontwikkelen in de goede bedoelingen en blijvende zorg van de ouder; we bestuderen echter niet het minstens zo cruciale proces waarbij een nieuwe moeder, een primipara, leert om vertrouwen te hebben in haar vermogen om een baby in leven te houden als die eenmaal aan haar zorg is toevertrouwd” (Gutmann, 1985). Of liever: het proces waarin èn moeders èn vaders, in welke cultuur ook, groeien in de richting van “meer verantwoordelijkheidsgevoel, zelfopoffering en zelfbeheersing” (*ib.*).

En toch: net zoals een kind moet kunnen vertrouwen op de leiding van ouders, zo moeten vaders en moeders kunnen afgaan op iets wat hùn tot kompas dient en wat hen, juist en vooral als ze zich overvraagd, machteloos of razend voelen, helpt om daar als het ware bovenuit te stijgen. Waar ouders hun richtinggevoel aan ontlenen, daarover gaat deze Proloog.

‘Besef van verantwoordelijk-zijn’

Waarom zit ik jarenlang elke dag achter mijn bureau dit Handboek te schrijven? Waarom laat een huisarts zich uit bed bellen? Een serveerster in een restaurant zei: “Als ik een bord neerzet, dan hoor je niets” en zij is daar even blij mee als de verkeersagent die ziet dat auto’s en fietsers soepel hun weg vinden, of de bakker die een plaat broden uit de oven haalt. Wat zij en ik gemeen hebben is dat we aan ons werk een betekenis toekennen die verder reikt dan status of

loon. We doen het omdat we ervan overtuigd zijn dat het zin heeft. Tegen het appel dat daarvan uitgaat, willen of kunnen we geen ‘nee’ zeggen, en dat helpt om vol te houden, om tegenzin en moeheid en moedeloosheid te overwinnen. Het geeft houvast op de dagen dat je ‘nee’ zou willen zeggen.

Een mens wordt vader of moeder op het moment dat hij een soortgelijk besef van engagement heeft ten opzichte van een kind. Misschien moet ik zeggen: als hij beseft dat het verantwoordelijk-zijn in de persoon van dit concrete kind klaar ligt en hij er ja op zegt. Meestal gebeurt het ongeweten, impulsief, zoals in het zojuist gegeven voorbeeld, in het lange citaat dat ik in Deel 1 gebruikte¹, en in het nu volgende voorbeeld.

“Ik had [ons dochtertje van twaalf weken] op de arm [om de fles te geven]. Ze was opeens bewegingsloos. Ik schrok. Wat was er aan de hand? Wat deed ik verkeerd? Gelukkig niets. Haar heldere ogen speurden mijn gezicht af. Ik keek. Zij keek. Toen lachte ze. ... Een schok met het kleine koppie en een tel later... zoog ze lekker verder. Toen de fles halverwege was, legde ze opeens zowel links als rechts zo’n minuscuul handje op mijn grote hand die de fles vasthield. Zo’n handje was nog geen tiende deel van mijn hand; het was een prachtige ervaring. Ik besloot terstond tot niets meer en niets minder dan onvoorwaardelijk houden van. Wie zoiets heeft meegemaakt, die moet niet zeiken over haren in een putje en wie doet zaterdag de boodschappen. Die moet ook niet zeiken over scheiden en wie neemt wanneer de kinderen. Die weet wat hem te doen staat: heel goed op die rijkdom passen” (Kager, 1993).²

Deze vader beschrijft hoe hij (na twaalf weken), onvoorwaardelijk, maar nu heel bewust het rentmeesterschap op zich neemt. Een kostbaar iets werd aan zijn zorg toevertrouwd. De verantwoordelijkheid daarvoor weegt zwaarder dan eigen belang in relatie tot bijvoorbeeld gewoontes in huis of tot onaffe discussies met de partner. Zelfs zwaarder dan het belang van echtelijk geluk. De koers die hij te volgen heeft, is overduidelijk: “goed op die rijkdom passen” en anders niks. Over het hoe lang spreekt hij zich niet uit: hij gaat door zolang er iets is om op te passen; ook straks, als het “kleine koppie” van nu een grote mond krijgt. Het ouderlijk besef van verantwoordelijk-zijn wordt zelden bewust beseft in de zin van helder weten. Het is eerder een prereflexieve notie van ‘commitment’, en wordt pas onderwerp van reflectie wanneer er iets niet goed liep, zoals in bovenstaand voorbeeld: “Ik schrok. Wat was er aan de hand?” Achteraf dus, en per definitie beladen met twijfel, onzekerheid, zo niet schuldgevoel.

Het besef van verantwoordelijk-zijn kan een ouder overweldigen. Hij is nooit meer alleen; nooit meer zonder zorg. Als hij nu naar de film gaat, trekt hij niet meer achteloos de deur achter zich dicht: daarachter ligt immers zijn kind. Maar behalve dat hij de controle kwijt is over zijn dagelijkse leven, is hij belangrijker dan ooit tevoren. Een collega vertelt hoe hij de dag na de geboorte van zijn eerste kind niet op straat durfde. Hij voelde zich zo kwetsbaar. Hij was bang dat

hij zou worden overreden, en wat moest er dan met vrouw en kind! De onderzoekers Cowan & Cowan (1992) en Belsky & Kelly (1994), die grote aantallen ouders hebben gevolgd van het derde trimester van de eerste zwangerschap tot enkele jaren na de geboorte van dat kind, melden unaniem dat met name bij vaders een sterke toename van hun verantwoordelijkheidsgevoel waarneembaar is. Doorgaans uit het zich bij hen in meer uren en harder werken.

Niet alleen weegt het besef van verantwoordelijk-zijn soms zwaar, het maakt ook eenzaam. Door het kind wordt het besef van verantwoordelijk-zijn van zijn ouders niet opgemerkt, laat staan gewaardeerd. ‘Men’ denkt zodra iets spaak loopt met een kind, gemakkelijk dat het bij de ouder schort aan besef van verantwoordelijk-zijn en staat klaar met een oordeel. Ouders die in alle oprechtheid omwille van de kinderen bij elkaar blijven, kunnen niet rekenen op waardering; het ‘om de kinderen’ wordt geïnterpreteerd als een rationalisatie van angst voor alleen staan, of als het niet los kunnen laten van een neurotische binding. Ouders die met hun gehandicapte zoon-in-rolstoel naar Florence willen, worden voor gek verklaard door het reisbureau (Hellendoorn, 2001).

Het besef van verantwoordelijk-zijn heeft niets van doen met het schattige van weerloze baby’s, met jonge kinderen of oudere kinderen, of met persoonlijkheidskenmerken van het kind. Dat zou strijdig zijn met het onvoorwaardelijkheids-aspect. Het heeft slechts tot op zekere hoogte van doen met biologische banden. De biologische ouder heeft als eerste de mogelijkheid en het recht om ‘ja’ te zeggen op het kind en daarmee op zijn ouderschap. Maar biologisch ouderschap is niet synoniem met besef van verantwoordelijk-zijn. Het is daar ook niet de kern van. Indrukwekkende voorbeelden die ik me herinner van “onvoorwaardelijk commitment” van volwassenen aan een kind betreffen adoptieouders of alleenstaande pleegouders van kinderen wier biologische ouders hen hadden verwaarloosd en min of meer ‘weggedaan’.

Besef van verantwoordelijk-zijn heeft evenmin te maken met opofferingsgezindheid in de trant van ‘iedereen krijgt een nieuwe jas behalve moeder’, of met kinderen die altijd vóór gaan, noch met verantwoordelijk gedrag als ouder.³ Het is geen norm of keurmerk. Het betekent niet dat een ouder ‘goed genoeg’ oudert. Besef van verantwoordelijk-zijn garandeert niets, maar is de energiebron die ouders voortduwt en -trekt; de kompasnaald die ze de richting wijst; een soort extra geweten dat hen uitnodigt om uit te stijgen boven het eigen handelen. Of ze inderdaad voortgaan en hoe; of en hoe ze de aangewezen richting vinden en volgen, of ze reflecteren op eigen handelen en hoe dat uitpakt, met andere woorden: hoe ze vorm geven aan hun besef van verantwoordelijk-zijn, dat is een ander onderwerp.

Hoe manifesteert zich het besef van verantwoordelijk-zijn? Bij elk volk, in elke tijd of cultuur, bij elke ouder en elk kind weer anders, en niet per se in liefde of affectie voor het kind. Juist als die ontbreekt of wegvalt, en als haat of teleurstelling de overhand dreigen te krijgen, manifesteert het besef van verantwoor-